

Леся Мушкетик

СЛОВ'ЯНСЬКЕ НАРОДОЗНАВСТВО НА СТОРІНКАХ ІСТОРИКО-СТАТИСТИЧНОЇ СЕРІЇ “АВСТРО-УГОРСЬКА МОНАРХІЯ В ОПИСАХ ТА ІЛЮСТРАЦІЯХ” (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Славістика, становлячи єдиний комплекс дисциплін, водночас проходила різні етапи свого розвою в різних країнах на різних теренах. Природно, найбільші еволюційні можливості вона отримала в слов'янських державах, де зосереджувалися основні її центри, періодичні видання, гуртувалися дослідники. Між тим зацікавлення цією проблематикою здавна спостерігається і в неслов'янських країнах й обумовлюється низкою найрізноманітніших чинників. Однією з таких є Угорщина, де слов'янознавство мало свої особливості.

У процесі історичного розвитку угорці мали численні зв'язки зі слов'янськими народами, які й нині є їхніми сусідами. Окремі слов'янські спільноти, і навіть етноси упродовж тривалих історичних періодів входили до складу Австро-Угорської монархії, це зокрема словаки, хорвати, українці-русини та ін. Спільне перебування в одній державі, спільні історичні події та війни, побут і звичаї, не могли не відбитися в культурі, як угорців, так і слов'ян, що чи не найяскравіше виявилось у сфері народної – матеріальної та духовної – культури. Сусідство зі слов'янами, спільне проживання спонукало угорських дослідників звернутися передусім до своїх безпосередніх сусідів, аби краще пізнати їх мову та культуру, усвідомлюючи, що тим самим вони збагатять і краще осмислять свої власні духовні набутки.

Відомості про слов'ян здавна вміщують у різноманітних історичних та статистичних працях, щоденниках, мандрівних записках, що входили в тогочасній Австро-Угорщині. У кінці ХІХ ст., час активного формування науки, тут розвивається і славістика, репрезентована передусім народознавством, вивченням слов'янських народів та нацменшин, що значним числом проживали на території угорської частини двосединої монархії (усього 25 мільйонів – половина населення імперії)¹.

Народознавство, зокрема календарна і сімейно-обрядовість слов'ян, серед них українців, займала значне місце на сторінках угорських історико-

---

¹ Л.В. Покос, *Славянские народы Австро-Венгрии*, К. (Типография АО П. Барский в Киеве) 1915, 103 с.

статистичних видань зламу XIX–XX ст. Серед них слід назвати фундаментальну серію “**Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képbén**” (Австро-Угорська монархія в описах та ілюстраціях, 1885–1902)², ініціатором видання якої став спадкоємний австрійський принц ерцгерцог Рудольф. Серія вважається одним із найбільш масштабних починань імперії, вона нараховує 21 том, з багатими ілюстраціями. Спершу було підготовлено матеріали німецькою мовою, які згодом перекладалися угорською. Головний редактор видання (з угорського боку) – відомий угорський письменник і громадський діяч Мор Йокаї. До редколегії серед інших увійшов і талановитий етнолог Антал Германн, серію ілюстрацій виконав Їгнац Рошкóвич – угорський живописець та графік русинського (українського) походження, представник академічної школи Мюнхенського реалізму.

У томах серії подано географічні, краєзнавчі, історичні та етнологічні описи регіонів, де проживало багатонаціональне населення. Починаючи з Відня, через нижню Австрію і Тіроль до Боснії і Герцеговини по черзі описано кожен край, його населення і національності, нацменшини, їх мови, спосіб життя, традиції, одяг включно з історією, географією, кліматом і природою. У вступі зазначено, що у серії йтиметься про “Народне життя і народні особливості, як вони виникають і побутують, як пов’язані з духом країни, кліматом, природою і освоєнням землі... По цьому простежимо подальший історичний процес: як потрапили сюди окремі народи; як германці завойовували їхні країни; як переселялися слов’яни і чехи, на півдні і півночі; як мадяри під проводом Арпада, перейшовши через Карпати, завойовували багату країну”³.

Щодо українців, то на той час вони мешкали в обох частинах імперії – австрійській та угорській. Народознавчі огляди з австрійської частини увійшли до таких розділів: “Народ Галичини” – праця Шандора Барвінського “Життя рутенського народу”. У розділі “Народ Буковини” знаходимо праці Василя Ключенка “Будова тіла жителів”; Шандора Монастирського “Рутени”; Раймунда Кайндля “Туцули”. Слід зазначити, що більшу частину перекладів з німецької мови здійснив етнолог, історик літератури Лайош Катона. Він брав участь у заснуванні Угорського етнографічного товариства, за його програмою з’ініційовано видання першого числа часопису “Етнографія” (Ethnographia), який він редагував у

² *Österreichisch-Ungarische Monarchie vagy Österreich-Ungarn = Osztrák-Magyar Monárshia irásban és képbén*, Budapest 1886–1901, k. 1–21.

³ *Österreichisch-Ungarische Monarchie vagy Österreich-Ungarn = Osztrák-Magyar Monárshia irásban és képbén*, Budapest 1886, k. 1, p. 23.

1891–1892 рр., а далі спрямовував його діяльність. Катона – зачинатель нової угорської фольклористики, особистість широких європейських поглядів. Головне спрямування його студій – порівняльне дослідження казок, він підготував працю “Угорські типи казок” (1903, 1904). Інші важливі теми його праць – питання міфології та народних свят (“Міфологічні напрями і методи”, 1896; “Фольклорний календар”, 1912) та ін.

Один із розділів видання написав німецький дослідник Раймунд Фридрих Кайндль, який жив і працював на Буковині, в Чернівцях, здійснював історичні та народознавчі дослідження на Буковині, Галичині та північній Угорщині, зокрема займався гуцулами, бойками та ін. Окрім описів матеріальної культури мешканців регіону, Кайндль залишив чимало описів духовної, їхніх обрядів, вірувань, переказів, усних оповідей⁴. Особливе зацікавлення Кайндль виявляв до багатой демонології Гуцульщини. Філарет Колесса свідчив, що своїми працями вчений не лише прислужився українській етнографії, а й значною мірою сприяв популяризації відомостей про український народ та його етнографічні особливості в західноукраїнській науці та пресі⁵. Про нього писав і Володимир Гнатюк⁶.

Зупинімося детальніше на розвідках з Угорської частини імперії. У 18 томі в підрозділі “Регіон східно-південних Карпат” вміщено праці про українців-русинів Мігая (Михайла) Фінцицького “Область Унг” (сучасна Ужгородщина) з детальним описом міст і сіл краю, Антала (Антон) Годинки “Рутени”, Тиводара Легоцького “Область Берег” (Берегівський район) з додатком опису ведмежого полювання спадкоємного принца Рудольфа в околицях Мукачева, а також Жигмонда Перені “Область Угоча” (Виноградівський район) та Вараді Габора “Область Марамарош” (Тячівський район).

Переважно країнознавчі відомості містять тексти Т. Легоцького та М. Фінцицького, слід згадати, що вони були посередниками між угорською та українською культурою, зокрема їм належать перші переклади пісень та казок українців-русинів угорською мовою⁷. Тивадар Легоцький – юрист, археолог, історик, музеолог, етнолог є автором численних наукових праць з історії Закарпаття та Угорщини. Однією з його найвідоміших робіт

⁴ R.F. Kaindl, *Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen*, Mitthailungen der Geographische Gesellschaft in Wien, Heft 6–7 (1896).

⁵ Ф.М. Колесса, *Історія української етнографії*, К. (ІМФЕ ім. М. Рильського НАНУ) 2005, 368 с.

⁶ В. Гнатюк, *Вибрані статті про народну творчість*, К. (Наукова думка) 1966, с. 38.

⁷ T. Lehoczky, *Magyar-orosz népdalok*, Sárospatak 1864; M. Fincziczky, *Magyar-orosz népdalok*, Budapest (Kisfaludy Társaság) 1870, 182 p.

є “Beregvármegye monographiája” (Монографія Березької жупи, 1881–1882, 3 т.), “Munkács város új monographiája” (Нова монографія міста Мукачева, 1909) та ін., які серед інших містять і дані з етнології. Мігай Фінцицицький свого часу був мером м. Ужгорода, крім пісень переклав угорською мовою твори І. Франка, М. Коцюбинського, Марка Вовчка.

Антоній (Антал) Годинка – знаний історик, філолог, славіст, дійсний член Угорської академії наук, з 1942 р. голова “Подкарпатского Общества Наук”, збирав народні пісні рідного краю й підготував їх до друку під назвою “«Сто наших співанок» – туй, там призазберав Соқырницький Сиротюк”, однак їх вдалося опублікувати лише в наш час⁸. Годинці належать такі праці, як “Глаголница; Сбірка всѣх глаголовъ карпатсько-русинського язика” (перевид. 1991); “Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ” (перевид. 2000), він є укладачем русинсько-мадярського словника. Годинці належить розлогий народознавчий опис українців-русинів у згадуваній історико-статистичній серії під назвою “Рутени” – в Угорщині українців ще називали *русинами, угрорусами, руснаками, оросами, кішоросами*. Таким чином, Антон Годинка подає їх кількість, детально простежує історію та облаштування на території Угорщини, церковний устрій, назви і самоназви – *гуцули, бойки, лемаки, дички, бляхи*, подає розлогі відомості з народного одягу, житла, зовнішнього вигляду, харчування, менталітету. Є тут і мальовані ілюстрації до текстів.

Дослідник зазначає, що русини люблять спів, танці, жарти. Народні пісні дослідник розділяє на розбійницькі, пастуші та любовні. Серед останніх називає прядильні, весільні (ладкання) та сезонні. Тут зустрічається доволі багато забобонів, вірувань (гонихмарник, вовкун, чорнокнижник), з міфології збереглися назви богів – Перун, Волос, Лада, Дунда. Годинка описує перебіг весільного дійства в регіоні з його місцевими назвами.

Щодо хорватів, то в 21 томі підрозділ “Давня релігія, родинне життя, народний характер, садиба” написав Нандор Гефеле (переклад Л. Катони). Відомий хорватський фольклорист, музикознавець та композитор Франьо (Ференц) Ксавер Кухач подав розлогий опис народної музики хорватів, її історії, з взірцями текстів та нот (переклад Бели Станко). Кухач немало уваги приділяє з’ясуванню давніх язичницьких витоків пісень, віддаючи данину тогочасному тяжінню до міфології. Він описує народні інструменти – гуслі, дуду, тамбуру, трембіту та ін., гусярську традицію, так звану “академію сліпих” тощо. Аналізує він і народні танки,

⁸ А. Годинка, *Пісні наших предків*, підг. текстів Ю. Туряниці, І. Удварі, А. Арпи, Будапешт; Ужгород (Інтермікс) 1993, 167 с.

зокрема найпоширеніший – круговий танок *коло* та його варіанти: святкове *коло* чи *оро*, юнацьке (героїчне), жіноче, жартівливе.

Антал Гаджич подав відомості про південноугорських сербів – їх історію переселення до південної Угорщини, ментальні риси (дещо романтизовано), одяг, житло тощо. Є в нього скрупульозний опис народних календарних та родинних свят та звичаїв. З останніх – це викрадання дівчат (отміца), дівочий ярмарок (ябука, верідба), хрещення (крштене), поховання (погреб), він подає широку картину сербських весільних обрядів, їх перебігу, назв дійових осіб, є тут приклади пісень та діалогів, примовок, прогнозів тощо. Дослідник залучає відомості про гуслі та гусярив, сербські народні танці, зокрема коло, обставини його виконання та приклади пісень якого він додає. На жаль, взірці пісень подано лише угорською мовою.

До праці увійшли й описи календарних обрядів, це зокрема дії в час жнив (жетва) з додатком пісні про гру в колос. А ще додола – обряд викликання дощу, збирання винограду (берба), прядки (прело), всі із пісенними вставками. Автор констатує, що до текстів увійшли загадки, ігри (вибори коханого, забиття барана), казкові та ін. елементи. Далі він подає опис Різдва, коли господар приносить із лісу до хати дубову колоду (бадняк) й зі словами “Доброго вечора, щасливого Різдва!”, кидає її до вогню. Увечері розкидають солому і виконують ритуали по забезпеченню здоров’я худоби тощо. Наступного дня приходять гості (перший гість – полажайник), родина сідає до столу.

З весняного періоду до народного календаря належить цвітна неділя (цветі), Дюрдев день, пасха (ускрс). Наступного дня після пасхи групи хлопців з дудами і тамбурами ходять поливати дівчат, а в понеділок виконується ритуал братання (дружічало). Найпопулярнішими з весняних свят, на думку автора, були Трійця (духові), обряд королев (краліце), день пастухів – св. Івана (Іван-дан) з розпалюванням вогнища, водінням кола та піснями. У кожній сербській сім’ї був день святого захисника, це “слава чи свечарство”.

Гаджич свідчить: “У сербського народу досить жваве почуття до пісні та поезії, у його вустах живе ціла скарбниця народних пісень та інших творів. Пісня полегшує йому тяжку працю. На всю природу він дивиться поетичними очима. Жайворонок – у піснях – кличе працювати селянина, перепел висміює лінивого робітника, соловей вчить кохання дівчину та парубка, сокіл надихає мисливця на полювання, ворона приносить сумну звістку”⁹. Персонажами сербських вірувань є віла, відьма (її варіант – мора), злі духи, вампір (вукодлак).

⁹ *Österreichisch-Ungarische Monarchie vagy Österreich-Ungarn = Osztrák-Magyar Monárshia irásban és képen*, Budapest 1886–1901, k. 13, p. 98.

Розділ “Угорські словаки” (їх ще називають тоті) підготував Адолф Пехані, який подає відомості про їх чисельність, житло, народження і хрещення, весілля, деякі весняні свята, звичаї в час жнив – толока (гомола) (т. 15). Він згадує про певні ворожіння, прогнози, звичаї молоді у дні св. Ондreja, Катаріни, Мікулаша.

Далі йдеться про народну медицину і заняття пастухів-тотів. Детально описано пастуший побут та його обставини – колибу, пасовисько, харчування тощо. Автор подає вірування пастухів у вовкулака (влколак): той лишається неушкодженим навіть пострілом з рушниць, може з’їсти разом 20–30 овець. А чорнокнижник небезпечний своїм зв’язком з драконом, він може літати на ньому, й дракон своїм довгим хвостом торкає збиває верхівки дерев. Коли чорнокнижник щось читає з таємничої книги, з землі виповзають змії та жаби. Однак пастух знає засоби захисту від вовкулака та чорнокнижника. Описуючи пастуший одяг, Пехані зазначає, що матеріал для нього місцеві словаки виробляють самі, вони вміють також гарно вишивати.

У піснях тотів, на думку автора, панує елегійний настрій, а самі пісні супроводжують жінок повсюдно. Пехані аналізує форму пісні, її ритміку, мелодію, зазначає, що в нові часи словацькі тексти часто співають на угорську мелодію, чимало звучить і угорських пісень. Серед жнивних він називає дівочі пісні, т. зв. травниці, що нагадують польські краков’яки. У піснях оспівано татарські часи, Могацьку битву, турецькі війни, облогу Сігетвара, Егера, події 1848–1849 рр. тощо. Є пісні про Ракоці Ференца II та повстанців-куруців: “Лети, лети, лети над нами, орле”, “Побили орли сокола, голубів” та ін. Автор згадує відомі збірки словацьких пісень Яна Коллара, Павела Йозефа Шафарика, місцеву збірку пісень 1866 р. З побутових казок найпопулярнішими він вважає твори про закопані, заховані скарби, відомого розбійника Яношика, про нього складено й чимало топонімічних легенд. Є в місцевих словаків і чарівні казки з численними надприродними персонажами, перетвореннями, фантастичними предметами. Принагідно автор згадує збірки словацьких казок.

Окремі підрозділи мають назви: “Народний одяг словаків” Пала Шохана та “Мова й література словаків” словацького мовознавця та перекладача Самуела Цамбела.

Підрозділ “Венди (словенці) областей Зала та Ваш” (т. 13) підготував угорський етнограф і педагог Балінт Беллошич. Відомий передусім як дослідник культури місцевих сербів, хорватів та словенців, він працював учителем у Байі, збирав фольклор та етнографію слов’ян, вивчав

угорську, німецьку народну культуру. У своїх статтях “Дані з Угорщини про літні свята”, “Додола”¹⁰ та інших він розглянув обряди й обрядовий фольклор південних слов’ян.

Спершу Беллошич подає місцеві назви сербів, хорватів та словенців – *бунсваци, шоками, венди* тощо, описує зовнішність та риси характеру вендів. Зауважує, що народ тут забобонний, чимало вірувань, які він наводить, існувало у сув’язі з народженням, смертю, господарчими ритуалами й засторогами. Далі слідує опис весільних ритуалів та звичаїв.

Щодо пісень, автор свідчить, що їх не дуже багато, основна тематика любовна, релігійна, їм властиві описи природи. Є кілька гарних балад, романсів, які опубліковано словенською мовою та в перекладі угорською, напр.:

“Sinek Martinek, Paj! kam si hodo ti?”	“Oh lüba moja mat Na zelene travnike”.
“Sinek Martinek, Pa kâ si delao tam?”	“Oh, lüba moja mati, Kobile páso sam”.
“Sinek Martinek, Pa kâ si vido tam?”	“Oh lüba moja mati Tri béle deklice”.
“Sinek Martinek, Pa kaj so delale?”	“Oh, lüba moja mati Rože so bralê”.
“Sinek Martinek, Pa kaj do z’rožami?”	“Oh, lüba moja mati Vénce plele so”.
“Sinek Martinek, Pa ka do z’véncami?”	“Oh lüba moja mati Mariji do’j dale”.
“Sinek Martinek, Pa kâ s’ti delale?”	“Prelüba moja mati Sercé so mi vzelé!” ¹¹

Автор фіксує й чимало розлогих пісень-прощань – із загиблими солдатами, заробітчанами та ін., тут прощаються з батьками, родичами, односельцями, коханими. Водночас мало світських, більше релігійних пісень. Беллошич пише про любов словенців до співів: “Співають на полі, при тріпанні льону та коноплі, з раннього ранку до пізнього вечора дівчата й жінки навколо печі для сушіння льону в кінці села, співають під грюкіт парової машини обидві статі, навіть не раз у корчмі. Коли старший чоловік жене скотину з ярмарку, то знявши капелюха, співаючи, простує за худобою”¹². Місцеві жителі змушені часто їздити на заробітки, де теж співають, й немало пісень запозичують від німців. Щодо угорських, то мало хто серед народів Угорщини знає їх так багато як словенці. Переймають одну мелодію, ачи разом текст та мелодію. Словенці люблять танці, найпаче німецький дрехер (вальс) та інший танок, перероблений з польки. Полнобляють вони й чардаші. Підчас танцю повторюють приспівку: драйлірайламдрайламлойа!

¹⁰ B. Bellosics, *Dodola*, Ethnographia 6 (1895) 418–422; B. Bellosics, *Magyarország adatok a nyári napforduló ünnepéhez*, Ethnographia 13 (1902) 25–31; 70–78; 117–127.

¹¹ *Österreichisch-Ungarische Monarchie vagy Österreich-Ungarn = Osztrák-Magyar Monárshia irásban és képbén*, k. 13, p. 8.

¹² *Ibid.*, p. 9.

Підсумовуючи, слід сказати, що до згадуваної серії ввійшов розлогий і цінний етнологічний матеріал. І хоча він має загалом описовий характер, та ці описи позначені скрупульозністю і дають широку картину матеріального та духовного життя народів Угорщини, зберігають цінні відомості для нащадків. Унаочнюють і збагачують видання чудові ілюстрації до текстів з народного життя та побуту місцевих жителів. Видання заслуговує на подальше поглиблене вивчення, зокрема відомостей з історії, народознавства, краєзнавства слов'ян, надто українців західних теренів.